

ЛЕМІШ Н.О.

**“РАПОРТ” ЯК ОСНОВНИЙ ВИД ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ
АДМІНІСТРАТИВНИХ УСТАНОВ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.
(за матеріалами фондів Державного архіву Чернігівської області)**

У статті розглянуто та проаналізовано рапорт як один з основних звітних документів першої половини ХІХ ст.; визначено особливості його побудови та функціонування.

Регіональна своєрідність приєднаних до Російської імперії територій Лівобережної України (під загальною назвою Малоросійське генерал-губернаторство) у першій половині ХІХ ст. вимагала відмінний від центру спосіб управління та створення адміністративних структур на місцях, які б дали змогу вищим органам влади всебічно контролювати, а в кінцевому результаті, асимілювати ці “особливі землі”. Саме така “регіональна специфіка” управління та створення відповідних адміністративних установ, притаманних цим регіонам, і розкриття процесів діловодства в них, не знайшли достатнього висвітлення до цього часу.

Мету цієї статті авторка вбачає у з’ясуванні особливостей роботи зі звітною документацією в адміністративних установах Лівобережної України першої половини ХІХ ст. на прикладі найбільш уживаного, але найменш дослідженого в історії діловодства зазначеного періоду звітнього документа - рапорта.

Зазначена мета зумовлює наступні завдання: охарактеризувати стан дослідженості обраної теми; дати аналіз рапорту як основному вихідному документу першої половини ХІХ ст.; визначити особливості його функціонування та розвитку й набуття рис уніфікації до середини ХІХ ст.; розкрити зміни у функціональному призначенні рапорта у першій половині ХІХ ст. (як супровідного та основного документа), виокремити види цього документа залежно від посади автора та мети його складання; уточнити відмінності між рапортом та донесенням як видами звітних документів.

Дослідження процесу організації роботи з вихідною звітною документацією в державних органах управління Лівобережної України ґрунтуватиметься у нашій роботі на аналізі службової документації адміністративних установ Чернігівської губернії як складової територіальної одиниці Малоросійського генерал-губернаторства.

Основними адміністративними установами Чернігівської губернії в першій половині ХІХ ст. було визнано Чернігівське губернське правління (як орган з колегіальною формою управління) та Канцелярію чернігівського цивільного губернатора (як орган з одноосібною формою управління).

Історія створення Чернігівської губернії, проблеми її політичного та економічного розвитку знайдено у періодичних матеріалах ХІХ - початку ХХ ст. [13; 14]. Інформація (бібліографічні нариси, мемуари, епістолярій тощо) про представників вищих органів місцевої влади у першій половині ХІХ ст., виявилася також предметом особливої уваги радянських та сучасних українських дослідників-краєзнавців [9; 17; 18; 19; 20].

Одна з перших за часом виникнення праць, яка узагальнювала результати діловодної практики першої третини ХІХ ст., належить М.Л.Магницькому [12]. Автором запропоновано перші класифікації документів, виокремлюючи класи дипломатичної, військової та цивільної (адміністративної) документації та аналізуючи

їх з точки зору лінгвістичних особливостей. М.Л.Магницький звертає особливу увагу на мову (“*слог*”) документа, визначаючи правила його використання для різних документів. Хоча, як зазначає Б.Г.Литвак, автор все ж таки не зміг достеменно аргументувати свою класифікацію документації цивільного відомства, тобто тієї галузі державного управління, документація якої значно переважає над всіма іншими [11, с.293].

Інтегрований підхід до вивчення офіційного документа знаходимо також у роботі Л.С.Шепелева [25]. Автор наголошує на тому, що вивчення документа з погляду історичного джерелознавства повинне спиратися на дослідження у галузі історії діловодства. Комплексне дослідження документа як історичного джерела, на думку дослідника, можливе лише за умови існування ґрунтовних теоретичних знань щодо особливостей створення різних видів документів, складу їх формуляра, руху документів та їх використання в практиці діловодства в певний історичний період [24].

Ґрунтовним дослідженням, спрямованим на розгляд зазначеної проблематики є монографія та дисертаційна робота відомого науковця В.С.Шандри [21; 22]. Саме Малоросійське генерал-губернаторство та його органи державного управління виявились найменш дослідженими з причин, як зазначає сама дослідниця, “*втрати архіву Канцелярії малоросійського генерал-губернатора*” [23]. Тому питань, пов’язаних з безпосереднім аналізом конкретних видів документів та класів документації, еволюції їх характеристик не висвітлено. Це дає підстави для більш глибокого аналізу діловодних процесів в органах державної влади Чернігівської губернії у першій половині ХІХ ст. як складової, що входила до Малоросійського генерал-губернаторства. Досить повне збереження документів у фондах Державного архіву Чернігівської області не тільки губернського рівня, але й генерал-губернаторського та службових документів вищих державних установ дає можливість для ґрунтовного аналізу процесів роботи з документами від міністерств і відомств до регіонального рівня - губерній - та підпорядкованих ним установ. Близькість предмета дослідження історичного документознавства зі спорідненими, але більш усталеними спеціальними історичними дисциплінами (наприклад, історичне джерелознавство, архівознавство, дипломатика, сфрагістика, палеографія, текстологія тощо) робить можливим використання здобутків цих наукових дисциплін для комплексного вивчення документів з метою визначення еволюції їх характеристик та виявлення закономірностей їх розвитку.

Реконструювати управлінську документацію Канцелярії чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління допомогли фонди Державного архіву Чернігівської області: фонд №128 “*Канцелярія чернігівського цивільного губернатора*” (14834 одиниці зберігання, 1798-1918 рр.) та фонд №127 “*Чернігівське губернське правління*” (187759 одиниць зберігання, 1800-1919 рр.) [2].

Аналіз видового складу документів Канцелярії чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління став можливим завдяки великій кількості збережених у фонді документів, а саме: копій нормативних документів, що надходили від вищих органів влади; реєстраційно-описових форм; журналів та протоколів засідань загального присутствія правління, службової кореспонденції різного змісту та спрямування.

Вихідна документація представлена документами різного тематичного спрямування та способу оформлення. Це, перш за все, листування (“*переписка*”) з адміністративними органами вищого рівня (генерал-губернатором, Канцелярією генерал-губернатора, міністерствами та безпосередньо міністрами тощо), з органами виконавчої влади на місцях, з окремими фізичними особами (відповіді на звернення (скарги, пропозиції, заяви) підданих).

Також до вихідної документації слід віднести різні форми звітної документації - звіти (“отчеты”), відомості (“сведения”, “статистические сведения”), рапорт.

Серед названих документів розглянемо такий вид вихідного документа, як рапорт.

Назва рапорт (“репорт”) власне не є новою для тогочасного діловодства. Ця назва почала вживатися, як підкреслює С.В.Русакова, ще на початку XVIII ст. в “Генеральному регламенті” для позначення одного зі звітних документів - відомості [15, с.82]. Іншого значення набуває цей вид документа на початку XIX ст., коли він тлумачиться як “донесение низшего должностного лица высшему” [10, с.74]. Слід також підкреслити, що у першій половині XIX ст. факт надання інформації певного звітного характеру не обмежувався лише рапортом. Має місце використання подібного за виконуваними функціями та оформленням документа - “доношения”. На думку С.В.Русакової, згадані документи з точки зору термінології є синонімами, адже їх функціональне призначення в діяльності установ є тотожним [15, с.82]. Але, аналізуючи ці документи за інформативним наповненням та метою створення, відзначаємо їх нетотожність. Хоча і рапорт, і “доношение” мають спільні риси в оформленні, адресуванні від нижчих урядових структур до вищих, але різнить їх саме функціональне призначення. Рапорт як у XVIII ст., так і XIX ст. - звітний документ про виконання якихось певних завдань, на противагу “доношению”, що має іншу мету створення - донести (ймовірно, тому й “доношение”) інформацію про наявність якихось дій, не звітуючи, а констатує факт їх наявності, існування створення тощо. Рапорт, як і більшість проаналізованих у роботі документів, пройшов значний (півторастолітній) шлях свого розвитку та набув чітко визначених рис уніфікації до середини XIX ст.

Можна виокремити види рапортів за побудовою та ступенем самостійності:

- простий рапорт як основний одиничний документ (“Рапорт коллежского регистратора Миллеревского Его превосходительству Господину Черниговскому гражданскому губернатору” [6]);

- складний як узагальнюючий документ до звітів, відомостей, донесень на ім'я імператора, був формою подання загального огляду губернії, звіту про роботу губернського правління, губернатора, архівів, лікарень, навчальних закладів з додаванням відомостей, “особенных записок”, із зауваженнями та пропозиціями губернатора (“Рапорты городничих, полицмейстеров и др. с присылкой ведомостей о торговых ценах на провиант и фураж в декабре 1803 г.”, “Рапорт с представлением годового отчета”, “Особый всеподданнейший рапорт начальника губернии” [7; 5; 4]).

Досліджуючи рапорти, представлені у фондах Державного архіву Чернігівської області, помічаємо суттєві зміни, які відбувалися в оформленні самого документа від початку XIX ст. до його середини. Рапорт першого десятиріччя XIX ст. є найменш дослідженим в історії діловодства зазначеного періоду. Цікавим буде доведення факту існування рапорту з кутовим розташуванням реквізитів ще до прийняття таких норм на рівні держави. Саме такими рапортами на початку XIX ст. оформлювалися відносини губернських чиновників Чернігівської губернії з вищими органами державної влади. Але слід наголосити, що розташування “бланкових надписей” (а саме реєстраційного номера та дати документа), що вже мали риси уніфікації (саме через їх повторювану форму), знаходилося не в лівому верхньому куті аркуша, а навпаки - у правому, паралельно до основного тексту документа. Сам же текст та адресат охоплювали ліву частину документа, при чому зазначення “кому” та “від кого” записувалося без будь-якого відступу від лівої межі аркуша. Також слід відзначити, що цей документ містив назву, що знаходилася посередині аркуша перед текстом нижче адресування [3, арк.42].

Зміни в оформленні рапорта відбулися внаслідок набуття чинності указу цивільним губернаторам від 5 травня 1811 р. “*О донесениях и происшествиях*”, який, за словами А.М.Сокової, поклав початок уніфікації цього документа шляхом законодавчого регулювання [16, с.211]. Зазначеним указом упроваджувалася форма рапорту міністру. За цією формою рапорт теж мав кутовий спосіб розташування основних реквізитів відповідно до зразків, наведених у маніфесті “*Об общем учреждении министерств*” (1811 р.), для інших документів, таких, як “*предписания*”, “*отношения*”, “*представления*”. Форма, що запроваджувалася згаданим указом, в установах Чернігівської губернії не отримала поширення. Такі ж зразки рапортів з кутовим розташуванням “*бланковых надписей*” наводить у додатках до своєї праці В.М.Вельдбрехт [1, с.11; 2]. Хоча у цих же додатках він ілюструє також і зразок документа з поздовжнім розташуванням реквізитів [1, с.114]. Як свідчить аналіз документів фондів Державного архіву Чернігівської області, за період від другого десятиріччя до середини ХІХ ст. надавалась перевага формам рапорта з поздовжнім розташуванням “*бланковых надписей*”. Саме поздовжнє розташування реквізитів, за висновками С.В.Русаквої, було перейняте з колезького діловодства та “*свідчить про сталість традицій в оформленні документа*” [15, с.82]. Зразки рапорта наводить також і В.Й.Горобець, що дає підстави стверджувати, що поздовжній спосіб оформлення бланкових реквізитів рапорта використовувався також у полкових та сотенних канцеляріях Гетьманщини [8].

Рапорт з поздовжнім розташуванням містив такі ж реквізити, що й кутовий, але їх розташування змінювалося (зразки оформлення рапорта взято з фондів №127, 128):

- зазначення адресата документа розміщувалося зверху аркуша посередині, вище цього напису знаходилося лише посилання на вхідний та вихідний номер документа (дві цифри через риску-дріб), на який міг складатися рапорт, наприклад:

<p><i>Правительствующему Сенату</i> або <i>Всепрестветлейшему державнейшему Великому Государю</i> <i>Императору и Самодержцу Всероссийскому</i></p>

- зазначення ж адресанта рапорта (могла бути установа або окрема особа) розміщувалося перед назвою праворуч:

<p><i>Комиссия для разбора давних</i> <i>дел архива Черниговского</i> <i>губернского правления</i> або <i>От Черниговского губернского</i> <i>правления</i> або <i>Черниговского гражданского</i> <i>губернатора и кавалера...</i></p>
--

- назва “*рапорт*” у 20-30-ті роки ХІХ ст. розміщувалась посередині аркуша нижче адресанта. Дата створення документа та реєстраційний номер отримали інше місце - нижче тексту, у лівому нижньому куті.

У 40-х роках ХІХ ст. відбувається переміщення заголовка до тексту документа до дати створення документа.

17 ПОЛЮЛЯ 1846

В Чернігівському Губернському Правленіи

Комиссія для разбора давнихъ книгъ
Архива сего Правленія

Репортъ

Комиссія имѣя честь представить присемь Архивнаго Списку книгъ 1785 года, поспешивши докла- дываетъ, что показанныя въ ней книги просмотрѣны и помѣщеною Комиссіею сдѣдуетъ оныя уничтожить, Крайне- му книжкѣ №8994, заключающей въ себя списки описов- ныя Нальстопинскаго Правленія и разныхъ Книжекъ съ №9422 по 9454, изъ каковыхъ первое, поимъ 299. Ст. прише- лоу предсѣдній Сибирскихъ Правленій, по в продолженіи 2. по послѣдній согласно 2529 статьи 1 тома свога зак. Гражд. изд. 1849. го. комиссіею предположено оставить на память граженія.

с Ассессоромъ С. М. Митрофановымъ
Исправляющимъ Должность Сибирскаго Губернскаго Секретаря
Наказаніемъ Сибирскаго Генерала Куркина

№ 18¹⁰

1846 года
Полюля 17 дня

съ отискомъ давнихъ Архив-
ныхъ книгъ и книгъ 1785 года

С. М. Митрофановъ

У 50-х роках ХІХ ст. інформація в заголовку стає більш детальною, тому й обсяг його відповідно збільшується, нагадуючи вже переказ тексту документа:

Рапорт

(текст)

*С прошения
разрешения денежные книги,
которые совершенно обревизованы
подвергнуть уничтожению
22 ноября 1854 г.
№ 381*

Слід звернути увагу на те, що всі аналізовані рапорти, збережені у фондах Державного архіву Чернігівської області за досліджуваний період, оформлювалися рукописно. Наявність таких документів та їх аналіз став можливим лише завдяки тому, що копії рапортів при їх відправленні залишалися у справах Канцелярії чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління.

Таким чином, у результаті аналізу вихідних документів, представлених у фондах Державного архіву Чернігівської області, слід відзначити наявність таких з них, назви яких набули широкого використання у ХІХ ст., тому є особливо цікавими для дослідження, адже не всі виявлені документи періоду першої половини ХІХ ст. були достатньо розглянуті у наукових роботах. Продовжуючи дослідження рапорта, розпочаті О.А.Лукашевичем та С.В.Русаковою, слід відзначити його еволюцію та наявність ознак уніфікації. За першу половину ХІХ ст. розширюється коло його використання, набуваючи як узагальненої форми до системи звітних документів, так і залишаючись основним самостійним звітним документом.

1. Вельдбрехт В. Общие основания русского делопроизводства с приложением основных его форм / В. Вельдбрехт. - СПб., 1854. - 122 с.
2. Державний архів Чернігівської області: путівник. - Чернігів: Деснян. правда, 2001. - 600 с.
3. Державний архів Чернігівської області, ф. 128, оп. 1, спр. 1, 70 арк.
4. Там само, спр. 1769, 76 арк.
5. Там само, спр. 243, 57 арк.
6. Там само, спр. 5932, 31 арк.
7. Там само, спр. 64, 25 арк.
8. Ділова документація Гетьманщини ХVІІІ ст. : зб. документів / АН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства [та ін.]; упоряд., автор передмови та комент. В.Й.Горобець; відп. ред. Л.А.Дубровіна. - К.: Наук. думка, 1993. - 392 с.
9. Калібаба Д. Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини / Д.Калібаба. - Чернігів: Ред.-вид. від. ком-ту інформації, 1998. - 256 с.
10. Краткий словарь видов и разновидностей документов / под ред. А.С.Малитикова. - М.: ВНИИДАД, 1974. - 80 с.
11. Литвак Б.Г. Очерки источниковедения массовой документации ХІХ-начала ХХ в. / Б.Г.Литвак. - М.: Наука, 1979. - 294 с.
12. Магницкий М.Л. Краткое руководство к деловой и государственной словесности для чиновников, вступающих в службу / М.Л.Магницкий. - М., 1835. - 108 с.
13. Малороссийская губерния разделена на две губернии - Черниговскую и Полтавскую, 27 февраля 1802 г. // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 г., 27 февраля. - Чернигов, 1905. - С.116.
14. Размежевание Черниговской губернии в ХІХ в. // Черниговский губернский вестник. - 1858. - 15 сентября. - №37. - С.1-2.

15. *Русакова С.В.* Эволюция систем документирования деятельности губернских учреждений XVIII - начала XIX вв.: по документам Государственного архива Тверской области: дис. ... канд. истор. наук: 05.25.02 / С.В.Русакова; РГБ. - М., 2007. - 171 с.
16. *Сокова А.Н.* О создании русской традиционной формы документа в делопроизводстве госучреждений XVIII-XIX вв. / А.Н.Сокова // Труды ВНИИДАД. - М., 1974. - Т.V, ч.1. - С.206-236.
17. *Студьонова Л.В.* Чернігівські князі, полковники, губернатори / ред. О.В.Ткаченко. - Чернігів: Деснян. правда, 1998. - 148 с.
18. Хто є хто на Чернігівщині. Видатні земляки: довідк.-бібліогр. вид. - К., 2004. - 271 с.
19. Черниговские губернаторы и вице-губернаторы : библиогр. справочник / сост. *А.В.Морозова, Н.М.Полетун*; предисл., прилож. *А.В.Морозовой*. - Чернигов: Деснян. правда, 2006. - 200 с.
20. Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: зб. наук. пр., присвяч. 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів / Чернігів. міськрада, НАН України, Ін-т археології, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г.Шевченка, Всеукр. спілка краєзнавців; редколегія: *О.Б.Коваленко* (відп. ред.) [та ін.]. - Чернігів: Деснян. правда, 2007. - 672 с.
21. *Шандра В.С.* Генерал-губернаторства в Україні: XIX - початок XX століття / В.С.Шандра; НАН України, Ін-т історії України. - К., 2005. - 427 с.
22. *Шандра В.С.* Інститут генерал-губернаторства в Україні XIX - початку XX ст.: структура, функції, архіви канцелярій: автореф. дис. ... д-ра істор. наук.: 07.00.06 / В.С.Шандра; НАНУ, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського. - К., 2002. - 39 с.
23. *Шандра В.С.* Малоросійське генерал-губернаторство. 1802-1856: функції, структура, архів / В.С.Шандра. - К.: Держ.комархів України, 2001. - 356 с.
24. *Шепелев Л.Е.* Некоторые проблемы источниковедческого и историко-вспомогательного изучения делопроизводственных документов XIX - нач. XX вв. / Л.Е.Шепелев // *Вспомогательные исторические дисциплины*. - Л., 1983. - Т.XV. - С.24-51; 1985. - Т.XVI. - С.31-61.
25. *Шепелев Л.Е.* Проблемы источниковедческого изучения делопроизводственных документов в государственных учреждениях XIX - нач. XX вв. / Л.Е.Шепелев // *Источниковедение отечественной истории*. - М., 1976. - С.262-265.

Лемиш Н.А. “Рапорт” как основной вид отчетной документации административных учреждений Левобережной Украины первой половины XIX в. (по материалам фондов Черниговского государственного архива)

В статье рассмотрен и проанализирован рапорт как один из основных видов отчетных документов первой половины XIX в.; определены особенности его структуры и функционирования.

Lemish N.O. “Raport” as the main type of records of administrative offices of Left Bank Ukraine first half of the XIX c. (based on the funds the State Archives of Chernihiv Oblast)

The article focuses and analyzes the «rapor» as one of the main report documents the first half of the XIX c., peculiarities of its construction and operation.